

Rima BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

MARIJAMPOLĖS ŠNEKTOS ILGŪJŲ BALSŲ PRIEG AidĖS: KOKYBINIAI POŽYMAI

1. Marijampolės apylinkės priklauso vakarų aukštaičių kauniškių pietinei daliai – kàpsams. Nors oficialioje klasifikacijoje kapsai, kaip atskira patarmė, ir neskiriami, tačiau daugelyje dialektologų darbų šis terminas vartojamas, kaip priešprieša šiaurinėms VAK šnektoms – zanavỹkams¹ ir veliuoniškiams. Svarbesniosios VAK pietinės dalies ypatybės, skiriančios ją nuo šiaurinių šnektų, daugelio autorių (Zinkevičius 1966, 118; LKA 2, 29, 49, 56, žemėl. 11, 32, 38; Zinkevičius 1994, 29–31; Girdenis, Zinkevičius 2000[1966], 50; LKTCh, 39–44; VAK, 93–95 ir kt.) minimos šios: geriau išlaikoma ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija nekirčiuotose galūnėse²; turima trikampė balsių sistema (absoliučioje žodžio pradžioje vartojami tik [a] tipo balsiai); siaurasis balsis [e] turi daug platesnę distribuciją (vartojamas tiek prieš kietą, tiek prieš minkštą priebalsį); ilginami akūtinių dvigarsių dėmenys [i], [u]; neturima sistemingos tęstinės priegaidės – tariant cirkumfleksinius dvibalsius ar dvigarsius, balso spūdis labiau koncentruojamas ant antrojo dėmens.

Tradiciskai teigiama, kad vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje priegaidės gana neblogai (antroje vietoje po žemaičių) skiriamos visuose kirčiuotuose ilguosiuose skiemenyse (plg. Pakerys 1982, 154). Tačiau klausantis įrašų, ne kartą kilo įtarimas, kad ilgųjų balsių priegaidžių opozicija pietinėse šnektose daug silpnesnė negu šiaurinėje VAK dalyje. Beje, pietinėse VAK šnek-

¹ Zanavykai, kaip geriau išlaikantys nekirčiuotų galūnių balsių ilgumą, kartais irgi priskiriami prie pietinių vakarų aukštaičių (plg. Kazlauskienė 1998, 61), tačiau pagal daugelį kitų kalbos ypatybių jie artimesni veliuoniškiams.

² Anksčiau buvo manoma, kad pietinė VAK dalis išvis netrumpina nekirčiuotų ilgųjų galūnių, tačiau naujesni stebėjimai ir darbai (Kazlauskienė 1998, 61–77; Markevičienė 2001, 35; LKTCh; VAK ir kt.) rodo, kad trumpuosius [a], [e] < -a, -ę dažnai galima išgirsti apie Vilkaviškį ir Marijampolę, ilgieji -i, -u visame VAK taip pat neretai realizuojami pusilgiais alofonais. Taigi atvirųjų galūnių trumpėjimas apima vis gausesnes kauniškių šnektas.

tose pasitaiko ir gerokai daugiau tokių kirčiavimo atvejų, kaip pvz.: *kvié̇cus ~ koié̇ciùs*, *mié̇žus ~ miežiùs*, *ž̇rdus ~ žydùs*, *mié̇gu ~ miegù*, *ṙėku ~ rėkiù* ir pan. Tokio kirčiavimo beveik nepasitaiko šiaurinėse šnektose. Tai irgi galėtų būti susiję su silpniau realizuojamais priegaidžių požymiais.

VAK ilgųjų balsių priegaidžių išsamių eksperimentinių tyrimų iki šiol vis dar esama nepakankamai. Pirmiausia minėtini ankstyvieji mūsų bendrinės kalbos priegaidžių tyrinėjimai, kuriems diktoriai dažniausiai būdavo pasirenkami iš VAK ploto. Autorių išvados dažnai nesutampa dėl nevienodos tiriamosios medžiagos, analizavimo metodikos skirtubių ir kitų veiksnių. Vienuose darbuose laikomasi F. Kuršaičio (Kurschat 1876, 58tt.), kuris pirmasis iškėlė balso tono požymių svarbą, tradicijos. Lietuvių kalbos priegaidžių melodinę prigimtį akcentavo ir kai kurie vėlesni tyrėjai (plg.: Gerulis 1930, XXI; LKG 1, 128 ir kt.). Kituose darbuose tęsiama K. Jauniaus tradicija. Jis lietuvių priegaidžių skirtumus siejo su balso stiprumo kitimu (Jaunius 1911, 34). Su balso stiprumu ar tvirčiu³ priegaidės siejo ir kiti mokslininkai (Laigonaitė 1958, 76; 1970, 6; 1978, 15; Skardžius 1968, 13⁴; Pakerys 1982, 163 ir kt.). Jų darbuose pradėta ypač abejoti lemiama tono reikšme priegaidėms skirti, nes pagrindinis tonas esąs labiau priklausomas nuo frazės intonacijos.

Bendrinės lietuvių kalbos, taip pat ir vakarų aukštaičių kauniškių patarmės, monoftongų priegaidės eksperimentiniu būdu analizuotos ir šiek tiek vėlesniuose, XX-ojo amžiaus 8–9-ojo dešimtmečio darbuose (Pakerys, Plakunova, Urbelienė 1970; 1978; Svecevičius 1978). Išsamiausiai monoftongų priegaidės kartu su kitais prozodiniais reiškiniiais yra ištyręs A. Pakerys. Jo tyrimų duomenimis, tvirtinamąja intonacija ištartose frazėse lietuvių monoftongų priegaidės labiausiai skiriasi trukme bei kai kuriais pagrindinio tono požymiais (Pakerys 1982, 157, 166).

Po šių tyrimų vieningai sutariama, kad lietuvių priegaidės esančios mišrios prigimties reiškinys (Pakerys 1982, 189; 1995, 299; Vaitkevičiūtė 1995, 9; Stundžia 1996, 27; Girdenis 2003, 271). Konkretūs fonetiniai požymiai priegaidžių egzistavimui kalboje nėra svarbūs, priegaidės fonologinę esmę sudaro galia diferencijuoti kitais atžvilgiais vienodus skiemenis ir žodžius (Vaitkevičiūtė 1995, 89).

---

³ Šie apibūdinimai atitiktų dabartinį *intensyvumo* terminą.

⁴ Nors šio autoriaus priegaidė aiškiai suprantama kaip sudėtinis reiškinys, tačiau į pirmą vietą vis dėlto iškeliami balso tvirčio ir balso spūdžio vietos požymiai (Skardžius 1968, 130).

Priegaidžių eksperimentinių tyrimų, skirtų konkrečioms vakarų aukštaičių kauniškių šnektoms, visai maža. Šiek tiek tyrinėta pietinių ir šiaurinių kauniškių šnektų medžiaga (Girdenis, Pupkis 2000[1974], 272–283; Vaitkevičiūtė 1995, 89; Bacevičiūtė 2004, 79–113; Jaroslaviėnė 2010, 75–85). Beveik visų tyrėjų kaip svarbiausias VAK ilgųjų balsių priegaidžių diferenciacijos požymis minima trukmė, toliau eina įvairūs pagrindinio tono, kartais ir intensyvumo, rodikliai (dažniausiai minimas viršūnių iškilimo laiko skirtumas).

Vienas iš pastarųjų metų tyrimų buvo skirtas marijampoliškių ilgųjų balsių akustiniams požymiams (Bacevičiūtė 2011, 13–26). Nustatyta, kad cirkumfleksiniai balsiai dažniau linkę būti ilgesni ir jų intensyvumo kitimo diapazonas platesnis; akūtiniais balsiams dažniau būdingos aukštesnės pagrindinio tono viršūnės. Tačiau šios tendencijos nėra būdingos visiems tirtiems žodžiams, kai kuriuose iš jų požymių santykiai visiškai priešingi.

2. Šio straipsnio **tikslas** – aptarti Marijampolės šnektos ilgųjų balsių kokybės tyrimo rezultatus, pabandyti nustatyti kokybinių požymių ir priegaidžių santykį.

Priegaidžių ryšys su garsų (ypač monoftongų) kokybiniais požymiais neabejotinai daug silpnesnis, negu su akustiniais. Savo darbuose ne vienas tyrėjas pastebi, jog visų prozodinių elementų pagrindą dažniau sudaro ne kokybiniai (spektriniai) garsų požymiai, o intonacijos požymiams artimos pagrindinio tono, garsumo ir trukmės moduliacijos (plg. Pakerys 1982, 182; Girdenis 2003, 241). VAK balsių priegaidžių ir kokybės tiesioginę sąsają bandė analizuoti A. Kazlauskienė (2001, 39–45). Kokybiniai kirčiuotų balsių požymiai jos analizuoti tokiose žodžių porose: *brėsti* : *rėsti*, *kóšė* : *kōšė*, *grėbto* : *drėbto*, *týko* : *týko*; diktoriai buvo kilę iš įvairių šnektų – Kalvarijos, Kazlų Rūdos, Kudirkos Naumiesčio, Griškabūdžio⁵. Autorės daromos išvados, jog priegaidė ryškesnės įtakos balsių spektriniams dažniams neturi, ilgųjų balsių priegaidės vakarų aukštaičių tarmėje nėra grynai kokybinio pobūdžio, jas labiau skiria intensyvumo kitimas, o ne formančių dažniai (Kazlauskienė 2001, 43).

Vis dėlto visiškai nuneigti balsių kokybės ir priegaidės sąsajos negalima. Tyrėjai dažniausiai mini skirtingą akūtinų ir cirkumfleksinių balsių spektro ener-

---

⁵ Autorės išvadoms galėjo turėti įtakos tai, kad vieni diktoriai buvo kilę iš zanavykų, kiti iš kapsų ploto. Balsių kokybinė realizacija (ypač balsio [e]) šiose šnektose labai skirtinga. Skaičiuoti bendrieji kokybiniai parametrai ne visada gali tiksliai atspindėti konkrečios šnektos vaizdą.

giją ir dinamiką. Akūtinųjų balsių spektras (ypač F2 zonoje) iš pat pradžių yra energingas, intensyvus, o cirkumfleksinių balsių energija stiprėja labai tolydžiai (Girdenis 2000[1974], 305; Girdenis, Pupkis 2000[1974], 278). Taigi spektrinių požymių atžvilgiu akūtas yra dinamiškesnė, labiau kintanti priegaidė, o cirkumfleksas – tolydesnė. Be to, pabrėžiama ir tai, kad akūtiniai uždarieji balsiai yra difuziškesni, ypač garso tarimo pradžioje, o cirkumfleksiniai atvirieji balsiai kompaktiškesni tarimo pabaigoje (Svecevičius 1964, 28).

Šiame straipsnyje analizuojami Marijampolės šnektos ilgųjų monoftongų [i], [u] bei poliftongų⁶ [ie], [uo]⁷ kokybiniai požymiai. Tiriama medžiaga užrašyta iš 6 diktorių (3 moterų ir 3 vyrų, gerai mokančių gimtąją šnektą, amžiaus vidurkis maždaug 65 m.⁸) Svetlicos kaime, esančiame maždaug 10 km į pietvakarius nuo Marijampolės.

Diktoriams pateiktos trumpos trijų žodžių konstatuojamosios frazės, tiriamasis žodis buvo viduryje, pabrėžtas loginiu kirčiu. Jie laisvai kelis kartus ištarė frazes, kurias pasakydavo įrašytoja, taip pat gerai mokanti tiriamąją šnektą⁹. Priegaidės tirtos šiose frazėse ir žodžiuose¹⁰: *visá.i sḱstas tas keuš́inis* :

⁶ Tradiciškai šie garsai vadinami sutaptiniais dvibalsiais, terminu sutaptinis pabrėžiant glaudžią dėmenų artikuliaciją (LKG 1, 57, 59; Pakerys 1995, 151). Tačiau neretai, ypač tarmių tyrėjų, jie įtraukiami į ilgųjų balsių fonemų sistemas, priskiriant jiems diferencinį požymį kintamasis (Girdenis 2003, 196; DLKG, 25). Naujesniuose darbuose įsigali ir šiame straipsnyje vartojamas A. Girdenio pasiūlytas terminas – poliftongas (2003, 86; DLKG, 22), kaip priešprieša visuotinai vartojamam monoftongui.

⁷ Pirminiam, galima sakyti, kol kas žvalgomajam tyrimui pasirinkti tik aukštesnieji [i], [u] (difuzinių balsių spektro analizė paprastesnė ir jie aiškiau perteikia prigimtines kokybines balsio charakteristikas) bei kintamosios artikuliacijos garsai [ie], [uo]. Ateityje numatoma atlikti daugiau tyrimų ir su vidutinio bei žemutinio pakilimo balsiais.

⁸ Tarp diktorių buvo ir pačios vyriausios, ir jaunesnės kartos atstovų. Pačiam vyriausiam įrašo metu buvo 87 metai, jauniausiam – apie 50 metų. Iš klausos galima pastebėti, kad vyriausiosios kartos atstovai geriau skiria priegaidės negu jaunesnieji, tačiau šiame straipsnyje skirtingų kartų tarimas neanalizuojamas.

⁹ Esu dėkinga kolegei Onai Aleknavičienei, padėjusiai atlikti šį darbą.

¹⁰ Rengiant medžiagą, ieškota kuo panašesnės fonetinės aplinkos žodžių, tačiau minimaliųjų porų ne visiems garsams pavyko surasti. Todėl visi tiriamieji balsiai pateikti tarp dusliųjų priebalsių (tai buvo svarbiausias kriterijus), nors jų artikuliacijos vieta kai kur ir skyrėsi. Dusliųjų priebalsių aplinka buvo ypač aktuali tiriant garsų trukmės ir priegaidės santykį (žr. Bacevičiūtė 2011, 13–26), nes VAK patarmėje priebalsių skardumo įtaka balsių trukmei ir netgi priegaidžių variantams labai pastebima (plg. Simanavičienė 1993, 46–53; Kazlauskienė 2000, 65).

jis_labaĩ. pĩksta an_màne.s, kisiėlu. skĩsta. išvire. : labaĩ. tĩsta tas_mekstĩnis, ĩlgai tĩko. tas_kà.tinas : jeu_(ap)tĩko.¹¹ perkĩrnas, šĩrmet pĩrsta to.z_bũ.ĩvoę.s : bã.čka. pĩrsta. padà.re., jeu_rĩksta ko.pĩrstai : smaĩ.kei rĩrksta tas_kà.minas, labaĩ. kĩetas tas_mė.dis : vĩa. tięsa. pasà.kę., vĩa. kũopa. atvã.re. : ĩlgai ruõštas taz_bã.ĩus. Kompiuterine programa PRAAT suskaičiuoti tiriamųjų balsių [iː], [uː] vidurinėsios dalies formančių reikšmių vidurkiai¹², jie įvertinti garsų kokybės analizės programa FORMANT2.exe, kuri apskaičiuoja tonalumo (T), difuziškumo (Df), kompaktiškumo (C), įtempimo (It) ir bemoliškumo (B) indeksus. Visi iliustraciniai grafikai braižyti programa EXCEL 2007 (plačiau apie įrašymo ir instrumentinės analizės metodiką žr. Bacevičiūtė 2004, 18–22).

3. **Ilgųjų monoftongų [iː], [uː] kokybė.** Žvelgiant į 1-ąją lentelę, galima teigti, kad skirtingas priegaidės turinčių balsių F1 ir F2 reikšmių vidurkiai skiriasi gana nežymiai¹³. Nepavyko nustatyti stabilesnių formančių santykių, kuriuos aiškiai būtų galima sieti su priegaidėmis. Skirtingose žodžių porose formančių santykiai įvairuoja, galima bandyti įžvelgti tik bendrojo pobūdžio tendencijas. Fonetikos specialistų paprastai manoma, kad cirkumfleksas yra tolydesnė, lygesnė, mažiau dinamikos patirianti priegaidė, todėl geriau atspindi ir kokybines prigimtinės balsio savybes (Pakerys 1982, 189; 1995, 299; Vaitkevičiūtė 1995, 9; Girdenis 2003, 269; Stundžia 1996, 27). Šis teiginys iš dalies pasitvirtino ir ištyrus marijampoliškių balsius. Cirkumfleksinio balsio [iː] atveju labiau skyrėsi F2 – ji šiek tiek dažniau linkusi būti aukštesnė, tačiau pasitaikė nemažai ir priešingų atvejų. Balsio [uː] atveju labiau pastebima F1 sąsaja su priegaide: cirkumfleksinių balsių ji dažniau buvo žemesnė.

Interpretuojant formančių duomenis, galima manyti, kad [iː] tipo balsiams svarbesnis tarimo eilės skirtumas – cirkumfleksiniai balsiai linkę būti priešakesnės artikuliacijos; užpakalinių balsių atveju priegaidė labiau išryškina vertikalojo liežuvio poslinkio skirtumą.

Tiksliau akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių kokybės santykį galima matyti, palyginus kokybinius indeksus (žr. 2-ą lentelę). Pirmiausia skaičiuoti tonalumo (tembro) indeksai. Aukštatonio balsio [iː] indeksai yra teigiami skaičiai, žema-

¹¹ Atliekant skaičiavimus, šio žodžio priešdėlis buvo nukirptas.

¹² Apie polifongų [ie], [uo] formančių tyrimo metodiką žr. toliau.

¹³ Buvo atliktas ir formančių reikšmių statistinis vertinimas programa STUDENT.exe. Tačiau nei vienos poros žodžių kokybė reikšmingai nesiskyrė, todėl rezultatai čia neaptariami.

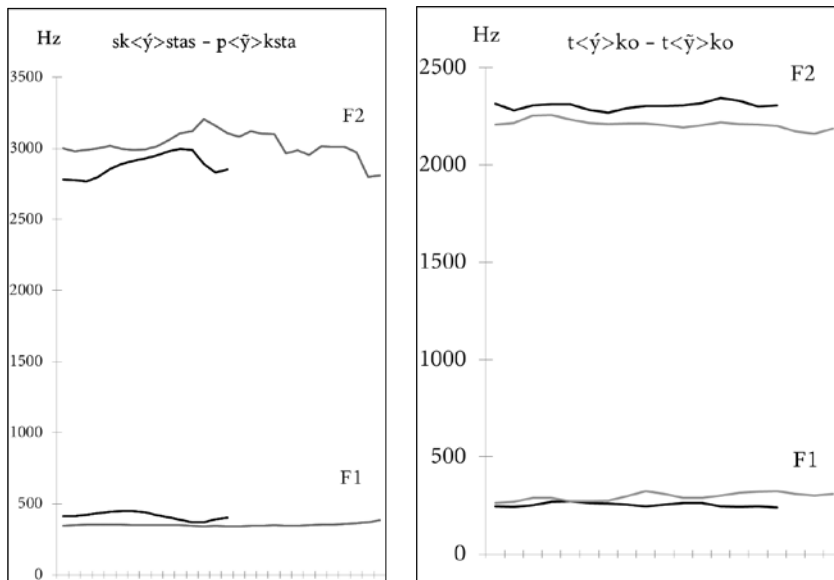
1 lentelė. Balsių [i], [u] F1 ir F2 vidurkių reikšmės

Pavyzdys	F1 Hz	F2 Hz	Pastabos
<i>sk<í>stas</i>	360	2410	F2 <u>cirkumfl. balsių aukštesnė</u> 5 pateikėjų, bendras
<i>p<ĩ>ksta</i>	360	2480	vidurkis šiek tiek aukštesnis;
<i>sk<í>sta.</i>	350	2480	F2 <u>cirkumfl. balsių aukštesnė</u> 3 pateikėjų, bendras
<i>t<ĩ>sta</i>	350	2470	vidurkis beveik nesiskyrė;
<i>t<í>ko.</i>	330	2350	F2 <u>cirkumfl. balsių aukštesnė</u> 3 pateikėjų, bendras
<i>(ap)t<ĩ>ko.</i>	350	2420	vidurkis gerokai aukštesnis;
<i>p<ú>sta</i>	400	810	F1 <u>cirkumfl. balsių žemesnė</u> 5 pateikėjų;
<i>p<ũ>sta.</i>	370	780	
<i>r<ú>ksta</i>	420	830	F1 <u>cirkumfl. balsių žemesnė</u> 5 pateikėjų;
<i>r<ũ>ksta</i>	400	880	

2 lentelė. Balsių [i], [u] kokybiniai indeksai

Pavyzdys	T	Df	It	B
<i>sk<í>stas</i>	910	2050	3550	168
<i>p<ĩ>ksta</i>	980	2120	3620	168
<i>sk<í>sta.</i>	980	2130	3630	168
<i>t<ĩ>sta</i>	970	2120	3620	168
<i>t<í>ko.</i>	850	2020	3520	170
<i>(ap)t<ĩ>ko.</i>	920	2170	3670	173
<i>p<ú>sta</i>	-690	790	3290	181
<i>p<ũ>sta.</i>	-720	850	3350	183
<i>r<ú>ksta</i>	-670	750	3250	180
<i>r<ũ>ksta</i>	-620	720	3220	180

tonio [u] – neigiami. Balsio [i] atveju dviejų porų žodžių aukštesnis tonalumo indeksas (T) yra tuomet, kai balsis turi cirkumfleksinę priegaidę. Toks pat ir difuziškumo (Df) bei įtemptumo (It) indeksų santykis – cirkumfleksinių balsių jie dažniau aukštesni. Vadinasi, kokybiniai indeksai tik patvirtino tai, ką jau buvo galima nuspėti iš F1 ir F2 reikšmių: cirkumfleksinis balsis [i] dažniau linkęs būti aukštesnio tembro, difuziškesnis ir įtemptesnis. Bemoliškumo indeksai nuo priegaidės nepriklauso, tačiau įdomu pastebėti, kad trečiosios poros *t<í>ko.* – *(ap)t<ĩ>ko.* balsis [i] atrodo gerokai bemoliškesnis, tam neabejotinai įtakos turėjo žodžio gale esantis lūpinis [o]. Galima manyti, kad šiuo atveju regresyviai lūpinami ne tik greta esantys garsai, labializacija paveikia visą žodį.

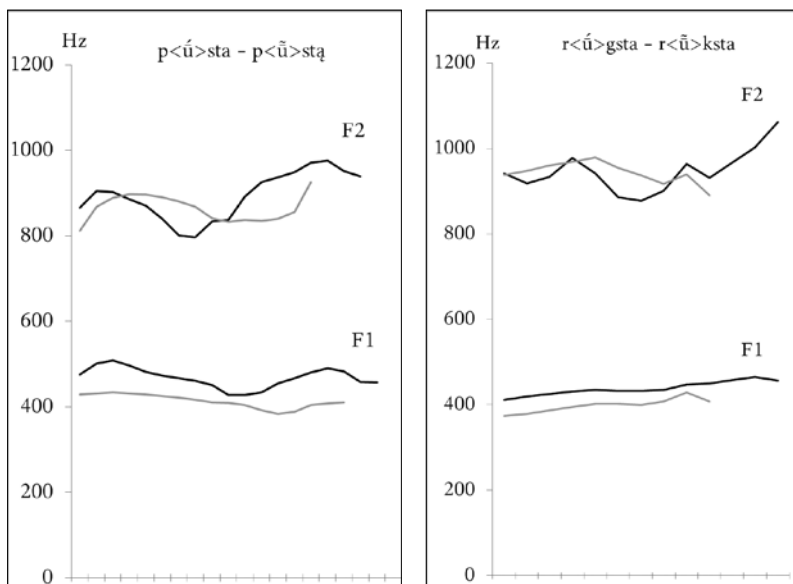

1, 2 pav. **Balsio [i] formančių trajektorijų pavyzdžiai** (akūtas – juoda spalva)

Balsio [u] visi kokybiniai indeksai gauti gana prieštaringi, aiškesnių išvadų dėl kokybės ir priegaidės sąsajos negalima daryti. Vienintelis patikimesnis požymis šiuo atveju, kaip minėta, buvo šiek tiek žemesnė cirkumflekso F1.

Akūtinųjų ir cirkumfleksinių balsių [i], [u] formančių dinamiką ir santykius iliustruoja toliau pateikti grafikai (žr. 1–4 pav.)¹⁴. Matyti, kad atskirų realizacijų formančių santykiai įvairuoja, aiškesnių tendencijų, susijusių su priegaidėmis, išžvelgti sunku. Balsio [i] kokybę iliustruojančiuose grafikuose aiškiai matyti tik tai, kad cirkumfleksinę priegaidę turintys garsai yra ilgesni. Formančių santykiai grafikuose prieštaringi – pirmuoju atveju ryškesnis, difuziškesnis atrodo cirkumfleksinis [i], tačiau antruoju – akūtinis. Balsio [u] abiem atvejais ilgesni atrodo akūtiniai garsai, taip pat matyti pirmųjų formančių skirtumai – abiejuose grafikuose cirkumfleksinio [u] F1 yra šiek tiek žemesnė. Tai iliustruoja bendrąją tendenciją, nustatytą skaičiuojant formančių vidurkius. Matyti ir antrųjų formančių skirtumai – akūtinųjų garsų F2 trajektorijos labiau laužytos, formantės dinamiškesnės. Garso tarimo viduryje akūto F2 nukrinta žemiau negu cirkumflekso, tačiau pabaigoje pakyla daug aukščiau – siekia apie 1000 Hz. Galima

¹⁴ Pateikti skirtingų pateikėjų atsitiktine tvarka parinktų realizacijų grafikai.

3, 4 pav. **Balsio [u] formančių trajektorijų pavyzdžiai** (akūtas – juoda spalva)

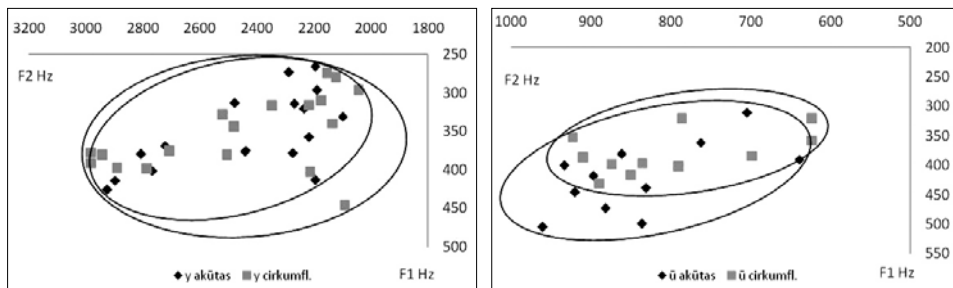
manyti, kad pabaigoje akūtinis balsis [u] yra ne toks „grynas“ – priešakesnės artikuliacijos, aukštesnio tembro, mažiau įtemptas.

Aiškiau priegaidžių ir garsų kokybės sąsają atskleidžia taškinės diagramos (žr. 5, 6 pav.), kuriose pavaizduota visų tirtų realizacijų padėtis koordinacių plokštumoje. Atidėjus F2 reikšmių vidurkius x ašyje, o F1 – y ašyje¹⁵, gautas vaizdas atitinka tradicinės balsių trapecijos santykius, taip pat gerai matyti vieno ar kito garso variantų užimami plotai, jų lokalizacija. Grafikuose matyti, kad akūtinių ir cirkumfleksinių balsių [i] lokalizacijos plotai beveik visiškai sutampa, nutolęs tik vienas taškas. Galima manyti, kad šių garsų kokybė iš tikrųjų skiriasi labai nežymiai. Balsio [u] matyti ryškesnių skirtumų: akūtinio garso plotas pasislinkęs šiek tiek kairę ir į apačią – jam būdinga priešakesnė artikuliacija ir didesnis atvirumas.

4. Poliftongų [ie], [uo] kokybė. Šie kintamieji garsai fonetikos, fonologijos specialistų jau nemažai tirti įvairiais aspektais – tai bene daugiausia kalbininkų dėmesio sulaukiantys ir diskusijų sukeltantys lietuvių kalbos garsiniai vienetai. Vieningos nuomonės nėra tiek dėl jų fonetinės sudėties, tiek ypač dėl

¹⁵ Vaizdumo dėlei formančių reikšmės pateiktos inversiškai, t. y. trečiajame koordinacių sistemos ketvirtyje.

5, 6 pav. Balsių [i], [u] variantai

fonologinio statuso (plg.: Kazlauskas 1966, 73–74; Daugirdaitė 1970; 1972; 1974; Garšva 1982, 66; Kaukėnienė 2003, 32–42 ir ypač Girde-
nis 2009, 213–242). Iš VAK ploto minėtinas Lukšių šnektos [ie], [uo] tyrimas,
skirtas šių garsų kokybiniais variantams prieš kietąjį ir prieš minkštąjį priebal-
sius (Bacevičiūtė 2002, 5–17) bei Vilkaviškio šnektos kirčiuotų [ie], [uo]
trukmės tyrimas, kuriuo nustatyta, kad akūtiniai garsai trumpesni už cirkum-
fleksinius santykiu 1 : 1,22 (Paulauskaitė 1998, 172). Tačiau šių garsų pri-
klausomybė nuo priegaidės, o ypač kokybės ir priegaidės sąsaja, mažai tyrinėta.

Kaip parodė šio instrumentinio tyrimo rezultatai¹⁶, priegaidė neabejotinai
turi įtakos [ie], [uo] kokybei. Labiausiai akūtinių ir cirkumfleksinių garsų
skirtumai išryškėja garso tarimo pradžioje ir pabaigoje, viduryje formančių
santykiai įvairuoja. Žvelgiant į formančių reikšmes (žr. 3-ią lentelę), matyti,
kad akūtinio [ie] pradžia būdinga aukštesne F2 ir žemesne F1, toks garsas pa-
našesnis į ilgąjį [i], priešakesnės artikuliacijos. Pabaigoje labiau skiriasi F1 –
cirkumfleksinio [ie] ji yra aukštesnė, taigi garsas turėtų pasižymėti didesniu
atvirumu. Akūtinio [uo] pradžia taip pat labiau primena ilgąjį [u] – abi jo for-
mantės gerokai žemesnės, ypač skiriasi F2 reikšmės (akūtinio – 720 Hz, cir-
kumfleksinio – 940 Hz). Pabaigoje taip pat labai išryškėja F2 skirtumas – akū-
tinio [uo] galas pagal F2 dar primena garsą [o] (1160 Hz), cirkumfleksinio –
labiau panašus į [a] (1310 Hz). Taigi tiek pradžioje, tiek pabaigoje akūtinis ir
cirkumfleksinis [uo] yra visiškai skirtingos kokybės garsai. Pastebėtina ir tai,
kad [uo] pradžios kokybinius skirtumus patvirtino ir statistinis vertinimas¹⁷.

¹⁶ Tiriant kintamosios artikuliacijos garsus [ie], [uo], jie padalinti į tris maždaug lygias
dalis ir skaičiuoti kiekvienos dalies – pradžios, vidurio ir pabaigos – formančių vidurkiai.

¹⁷ Poliftongo [uo] pradžios F2 statistinis vertinimas: Studento kriterijaus reikšmė –
3,42 didesnė už tikimybės reikšmę – 3,17; pasikliaujamieji 95% intervalai vos vos susi-
kerta, beveik visai nedengia vienas kito (akūto 632–813, cirkumflekso 804–1085).

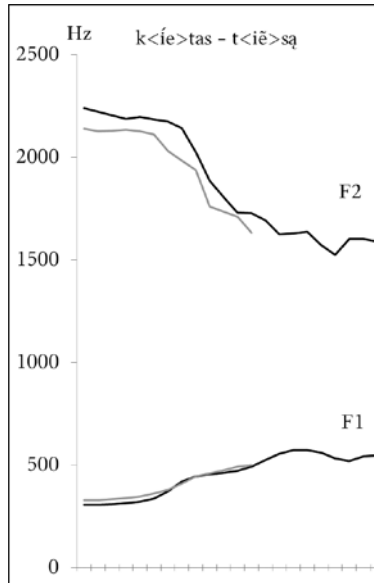
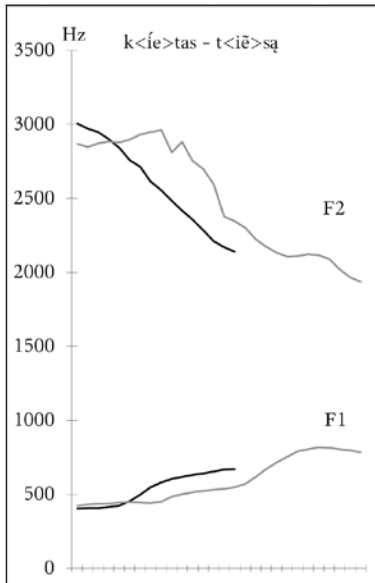
3 lentelė. Polifongų F1 ir F2 vidurkių reikšmės

Pavyzdys	F1 Hz	F2 Hz	Pastabos
k<íe>tas (pr.)	350	2500	Aukštesnė F2 ir žemesnė F1 akūtinųjų balsių buvo 5 pateikėjų;
t<iē>są (pr.)	380	2460	
k<íe>tas (vid.)	490	2250	Santykiai įvairavo; dažniau aukštesnė F2 ir žemesnė F1 cirkumfl. balsių (4 pateikėjų);
t<iē>są (vid.)	460	2270	
k<íe>tas (gal.)	560	1860	Labiau skyrėsi F1, ji dažniau buvo aukštesnė cirkumfl. balsių (4 pateikėjų);
t<iē>są (gal.)	600	1850	
k<úo>pa (pr.)	400	720*	Akūto aiškiai abi formantės žemesnės, ypač F2;
r<uō>štas (pr.)	440	940*	
k<úo>pa (vid.)	510	990	Skyrėsi F2; cirkumfl. balsių ji buvo aukštesnė 4 pateikėjų;
r<uō>štas (vid.)	510	1070	
k<úo>pa (gal.)	610	1160*	Aiškiai skyrėsi F2, cirkumfl. balsių ji buvo aukštesnė visų pateikėjų, skirtumas didelis;
r<uō>štas (gal.)	620	1310*	

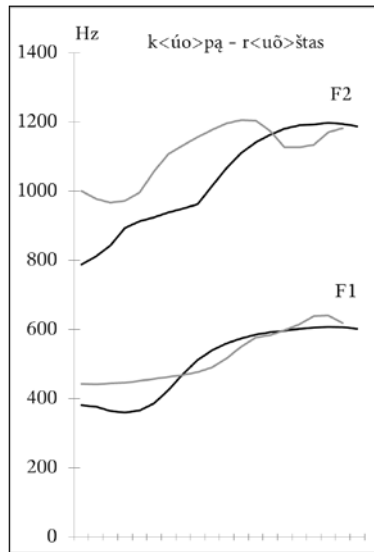
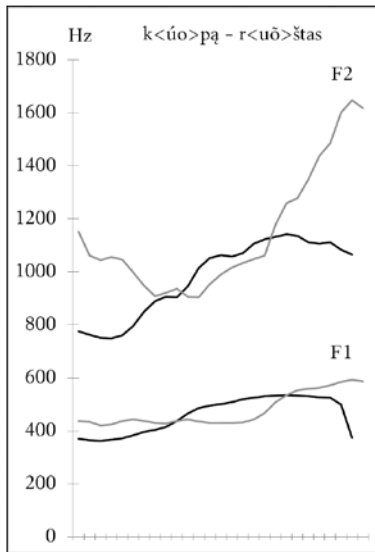
Kokybinius garsų skirtumus patvirtina ir pagal formančių reikšmes apskaičiuotieji indeksai (žr. 4-ą lentelę). Akūtinio [ie] pradžia pasižymi aukštesniu tembru, didesniu difuziškumu ir įtempimu. Cirkumfleksinio [ie] pabaigos garsas yra šiek tiek žemesnio tembro, kompaktiškesnis, įtemptesnis. Akūtinio [uo] pradžia yra daug žemesnio tembro, žymiai difuziškesnė, įtemptesnė ir bemoliškesnė. Cirkumfleksinio [uo] pabaiga – daug aukštesnio tembro, šiek tiek difuziškesnė, mažiau bemoliška.

4 lentelė. Polifongų [ie], [uo] kokybiniai indeksai

Pavyzdys	T	Df	C	It	B
k<íe>tas (pr.)	1000	2150	749	3650	168
t<iē>są (pr.)	960	2080	761	3580	167
k<íe>tas (vid.)	750	1760	803	3260	165
t<iē>są (vid.)	770	1810	793	3310	166
k<íe>tas (gal.)	360	1300	841	2920	166
t<iē>są (gal.)	350	1250	850	2950	165
k<úo>pa (pr.)	-780	880	911	3380	183
r<uō>štas (pr.)	-560	620	889	3120	178
k<úo>pa (vid.)	-510	500	904	3020	175
r<uō>štas (vid.)	-430	560	894	2940	174
k<úo>pa (gal.)	-340	550	909	2950	171
r<uō>štas (gal.)	-190	690	896	2810	169

7, 8 pav. Poliftongo [ie] formančių trajektorijų pavyzdžiai (akūtas – juoda spalva)

9, 10 pav. Poliftongo [uo] formančių trajektorijų pavyzdžiai (akūtas – juoda spalva)

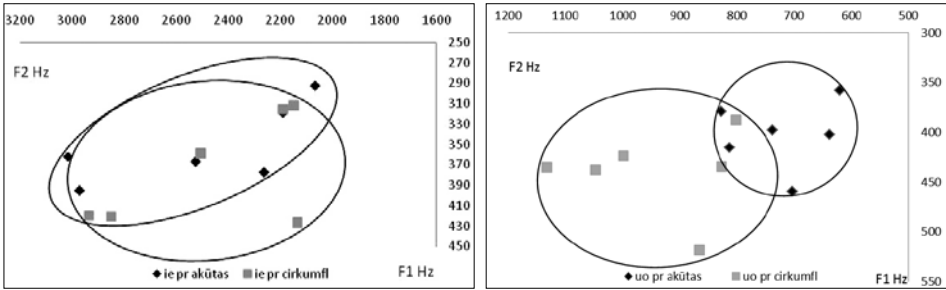
Atsitiktinai parinktuose formančių trajektorijų grafikuose (žr. 7–10 pav.) daug įvairavimo, tačiau galima išvelgti ir bendrąsias tendencijas, nustatytas skaičiuojant formančių reikšmes. Poliftongo [ie] formančių kitimą iliustruojančiuose grafikuose (žr. 7, 8 pav.) matyti, kad abiem atvejais akūtinio garso pradžioje yra aukštesnė F2 ir šiek tiek žemesnė F1. Poliftongo [uo] grafikuose (žr. 9, 10 pav.) skirtumai matyti aiškiau: akūtinio garso pradžioje abi formantės daug žemesnės, pabaigoje – aukštesnė cirkumflekso F2.

Taškinėse diagramose (žr. 11–16 pav.) garsų skirtumai matyti pakankamai aiškiai, nė vienas akūtinųjų ir cirkumfleksinių variantų plotas visiškai nesutampa. Pirmiausia į akis krinta tai, kad visuose poliftongų [ie] vaizduojančiuose grafikuose (žr. 11, 13, 15 pav.) akūtinųjų garsų plotai labiau ištįsę horizontaliai, primena elipsės formą. Šiuo atveju akūtą pagal kokybinius požymius galėtume apibūdinti kaip dinamiškesnę priegaidę, turinčią daugiau tarimo eilės variantų. Cirkumfleksinio [ie] plotai labiau koncentruoti, ovalo formos, taigi jo artikuliacija vienodesnė, variantiškumo pastebima mažiau, tačiau jie visur didesni už akūtą vertikalia kryptimi – taigi cirkumfleksui būdinga daugiau skirtingo atvirumo variantų.

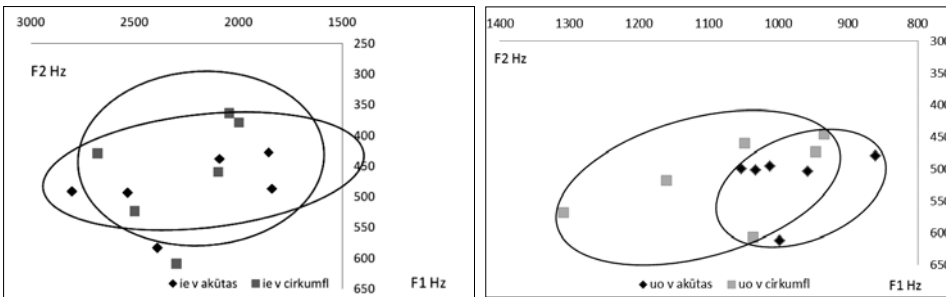
Žvelgiant į [uo] grafikus (žr. 12, 14, 16 pav.), pastebėtina tai, kad didesni visur yra cirkumflekso užimami plotai, jis šiuo atveju turi daugiau variantų. Akūtinio ir cirkumfleksinio [uo] plotai aiškiai skiriasi visose trijose pozicijose – akūtas pasislinkęs labiau į dešinę, pradžioje ir koncentruotas aukščiau negu cirkumfleksas. Taigi jam pirmiausia būdinga užpakalesnė artikuliacija, pradžioje išryškėja ir didesnis uždarumas.

5. **Išvados.** Apibendrinant šį Marijampolės šnektos ilgųjų balsių kokybinių požymių ir priegaidžių sąsajos tyrimą, galima daryti šias išvadas.

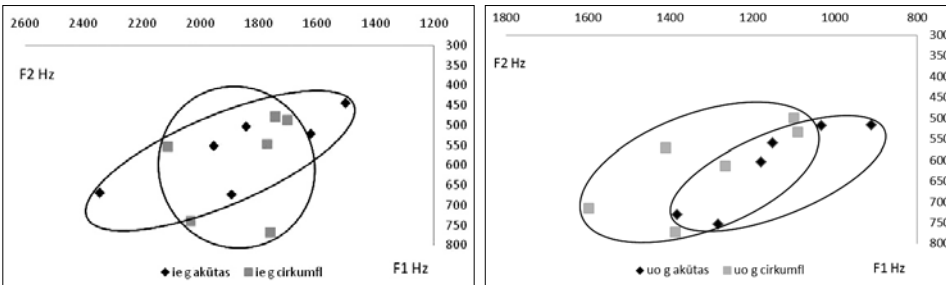
- Balsių kokybinių požymių ir priegaidžių sąsaja silpnoka. Pastebima, jog akūtinųjų balsių formantės dinamiškesnės, jų trajektorijos labiau kinta, cirkumfleksinių – pastovesnės, lygesnės; cirkumfleksas geriau atspindi prigimtines balsių savybes.
- Balsio [i] priegaidžių diferenciacijai svarbesnė F2 – cirkumfleksinių balsių ji linkusi būti aukštesnė, taigi balsis pasižymi aukštesniu tembru, didesniu įtempimu, priešakesne artikuliacija. Balsio [u] labiau pastebimas F1 skirtumas – cirkumfleksinių balsių ji dažniau žemesnė, taigi balsis yra aukštesnio pakilimo, uždaresnis, įtemptesnis.
- Poliftongų [ie], [uo] kokybinių požymių ir priegaidžių sąsaja labiausiai pastebima garso tarimo pradžioje ir pabaigoje. Akūtinio [i̯e] pradžiai būdinga aukštesnė F2 – ji labiau primena ilgojo [i:] požymius. Pabaigoje išsiskiria cirkumfleksinio poliftongo [i̯ē] aukštesnė F1 – garsas pa-

11, 12 pav. Polifontų [ie], [uo] pradžios variantai

13, 14 pav. Polifontų [ie], [uo] vidurinės dalies variantai

15, 16 pav. Polifontų [ie], [uo] pabaigos variantai

sižymi didesniu atvirumu, kompaktiškumu. Akūtinio [úo] pradžia turi abi žemesnes formantes – tokie požymiai būdingi ilgajam balsiui [u]. Pabaigoje vėl ypač išryškėja cirkumfleksinio [uo] skirtumas – visais atvejais čia aukštesnė F2, taigi garsas aukštesnio tembro, priešakesnis, tai greičiausiai galima sieti su menka jo labializacija. Cirkumflekso pabaiga turi ir aukštesnę F1 – ji yra atviresnė, labiau primenanti balsį [a].

СЛОГОВЫЕ ИНТОНАЦИИ ДОЛГИХ ГЛАСНЫХ В МАРИЯМПОЛЬСКОМ ГОВОРЕ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА: КАЧЕСТВЕННЫЕ ПРИЗНАКИ

Резюме

В статье представлены результаты экспериментальных исследований слоговых интонаций долгих гласных [ī], [ū], [iē], [uō] в Мариямпольском говоре западно-аукштайтского каунасского диалекта. Подробно описаны качественные признаки исследуемых гласных.

Как показали исследования, слоговая интонация имеет небольшое влияние на качество гласных. Во всех проанализированных случаях форманты (F1 и F2) акутовых гласных оказались более динамичными, циркумфлексных – более ровными. Циркумфлексная слоговая интонация лучше передает естественные признаки звука, такие, например, как напряженность, высокий тембр, переднюю артикуляцию [ī] или высокий подъем, закрытость [ū].

У полифтонгических звуков [iē], [uō] зависимость качественных признаков от слоговой интонации проявляется ярче. Различие акута и циркумфлекса особенно заметно в начале и в конце звука. Начало акутовых [īē] и [úō] по своим признакам очень напоминает долгие гласные [ī], [ū] – звуки очень напряженные, диффузные. Конечная часть циркумфлексных звуков отличается большей открытостью и компактностью.

LITERATŪRA

Bacevičiūtė Rima 2002, Lietuvių kalbos kintamųjų garsų *ie*, *uo* instrumentinė analizė, *Kalbotyra* 51(1), 5–17.

Bacevičiūtė Rima 2004, *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bacevičiūtė Rima 2011, Vakarų aukštaičių kauniškių monoftongų priegaidžių fonetiniai požymiai, *Baltistica* 7 priedas, 13–26.

Daugirdaitė G. 1970, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sutaptinių dvibalsių /ie/ ir /uo/ trukmė, in Antanas Pakerys (red.), *Kalbos garsai ir intonacija* (= *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 4), Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 51–71.

Daugirdaitė G. 1972, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos tvirtapradžių sutaptinių dvibalsių /ie/ ir /uo/ intensyvumas, in Antanas Pakerys (red.), *Garsai, priegaidė, intonacija* (= *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 5), Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 37–49.

Daugirdaitė G. 1974, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos tvirtagalių sutaptinių dvibalsių /ie/ ir /uo/ intensyvumas, in Antanas Pakerys (red.), *Eksperimentinė ir prak-*

tinė fonetika (= *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga* 6), Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 126–141.

DLKG – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1997.

Garšva Kazimieras 1982, Svarbesnės šiaurės vakarų panevėžiškių fonologijos ypatybės, *Baltistica* 18(1), 65–74.

Gerullis Georg 1930, *Litauische Dialektstudien*, Leipzig: Markert & Peters Verlag.

Girdenis Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas 2000[1974], Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje, in Idem, *Kalbotyros darbai 1: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 284–307.

Girdenis Aleksas, Aldonas Pupkis 2000[1974], Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės, in Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai 1: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 272–283.

Girdenis Aleksas, Zigmąs Zinkevičius 2000[1966], Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, in Aleksas Girdenis, *Kalbotyros darbai 1: 1962–1974*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 44–55.

Girdenis Aleksas 2009, Vadinamųjų sutaptinių dvibalsių [ie uo] garsinė ir fonologinė sudėtis, *Baltistica* 44(2), 213–242.

Jaroslaviėnė Jurgita 2010, *Rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologija*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Jaunius Kazimieras 1911, *Lietuvų kalbos gramatika*, Peterburgas: Mokslų Akademijos spaustuvė.

Kaukėnienė Lidija 2003, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiuotų ir nekirčiuotų kintamos artikuliacijos balsių [ie], [uo] kokybinės ir kiekybinės charakteristikos, in *Žmogus kalbos erdvėje* 3(1), Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 32–42.

Kazlauskas Jonas 1966, Lietuvių literatūrinės kalbos diferencinių elementų sistema, *Kalbotyra* 14, 73–81.

Kazlauskas Jonas 1968, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.

Kazlauskienė Asta 1998, Balsių kiekybės santykiai pietinių vakarų aukštaičių tarmėje, *Kalbotyra* 47(1), 61–78.

Kazlauskienė Asta 2000, Gretimų garsų įtaka balsių kiekybei pietinių vakarų aukštaičių tarmėje, *Kalbotyra* 48(1)–49(1), 63–70.

Kazlauskienė Asta 2001, Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių spektras ir prozodija, *Lituanistica* 3(47), 39–45.

Kurschat Friedrich 1876, *Grammatik der litauischen Sprache*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses.

Laigonaitė Adelė 1958, Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo, *Kalbotyra* 1, 71–100.

Laigonaitė Adelė 1970, *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Kaunas: Šviesa.

Laigonaitė Adelė 1978, *Lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Mokslo.

LKA 2 – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKG 1 – Kazys Ulvydas (red.), *Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis, 1965.

LKTCh – Laima Grumadienė (red.), *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Markevičienė Žaneta 2001, *Aukštaičių tarmių tekstai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Pakerys Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.

Pakerys Antanas 1995, *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Žara.

Pakerys, Plakunova, Urbelienė 1970 – Антанас Пакерис, Татьяна Евгеньевна Плакунова, Янина Урбелене, Относительная длительность гласных литовского языка, in Antanas Pakerys (red.), *Kalbos garsai ir intonacija (= Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga 4)*, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 30–54.

Pakerys Antanas, Tatjana Plakunova, Janina Urbelienė 1978, Lietuvių kalbos balsių [a], [e] pagrindinis tonas, in *Kalbos garsai ir melodika*, Vilnius: Mokslas, 38–43.

Paulauskaitė Loreta 1998, Vilkaviškio šnektos kirčiuotų [ie], [uo] kiekybės santykiai, *Kalbotyra* 47(1), 171–173.

Simanavičienė Birutė 1993, Dvejopa [a, e] < *-a-, *-e- priegaidė veliuoniečių šnekte, *Kalbotyra* 42(1), 46–53.

Skardžius Pranas 1968, *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Čikaga: Lietuvių Fondas.

Stundžia Bonifacas 1996, *Lietuvių kalbos kirčiavimas*, Vilnius: Baltos lankos.

Svecevičius Bronius 1964, Nauji lietuvių literatūrinės kalbos paprastųjų balsių eksperimentiniai duomenys, in *Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga 1*, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas, 14–32.

Svecevičius Bronius 1978, Bendrinės kalbos priegaidžių intensyvumo tyrimas analizės-sintezės-analizės metodu, in *Kalbos garsai ir melodika*, Vilnius: Mokslas, 64–67.

Vaitkevičiūtė Valerija 1995, *Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės*, Vilnius: Enciklopedija.

VAK – Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė (red.), *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

Zinkevičius Zigmąs 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1994, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rima BAKŠIENĖ

Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[rima.baceviciute@lki.lt]